

יש מן המזרחיות: על הרישום לאחור של תוכני הזהות

יצחק בנימיני

המסמן הוא שיוצר את גרעין ה"זהות" של האובייקט (סלבוז'יץ).

יש ציר זהותי בדינמיקה המניעה את המשבר הפוליטי החריף, המתמשך ללא לאות, במדינת ישראל. בהיבט הגלוי שלו זהו משבר פוליטי במובן השלטוני, ובהיבט הסמוי למחצה זהו משבר פוליטי במובן החברתי העמוק ביותר. בתוך דינמיקה זו מתפתל הציר שממשך את הבלתי פתירות הזאת בהיותו נגוע באופני ההתייחסות למילה "מזרחי" ולזהות ההווית של מילת זהות זו.

המשבר מקיף כל כך עד שהפוליטי הזה אינו מאפשר כמעט לאף פוליטי אחר שמחוץ לאותו משבר לחרוג ממנו. הוא מצוי תחת מארג תקשורתי, פיקטיבי כביכול, אך אפקטיבי, וככזה הוא רושם מחדש כפנטזיה את כל הצורות האחרות של הפוליטי. אנו מאבחנו משבר זה כשרוי תחת המסמן "מזרחי" על הטיותיו, כאשר הצד החומרי והמבני של מסמן זה, שנדמה כאילו הוא ריק ונקי ממשמעויות, כבר מצוי במרחב פנטזמטי פוליטי הצובע אותו מראשיתו במשמעויות שונות, אשר הוויכוח עליהן מתחכך בכלל הבעיות המגדירות והמשסעות את החברה הישראלית.

הפיתולים ההרמנויטיים שמושרים מפיות שרי השוק ועד רוכלי המדינה בתוך המילה "מזרחי" וכלפיה מחוללים בה המרות פנימיות, עם שהם מנתבים את המתחים או מסבירים

* עורכת המסה: אורית יושינסקי טרופין.

תודה לאורית יושינסקי טרופין, שאול סתר, איתמר טובי ואריה קרמפף על הערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לחבריי רונית פלג ורפאל זגורי-אורלי על הדיונים המעמיקים שקיימנו בנושא ושהפרו את מחשבותיי המתגלמות במסה.

את מבנה המתחים הפנים-ישראליים בין הימין לשמאל, בין מסורתיים לחילונים ודתיים, בין ציונים ללא ציונים ואף בין יהודים לערבים. יוצא שאלו שמוגדרים מרצונם או שלא מרצונם כמזרחים מחזיקים למעשה בתרכובת מילולית שדוחסת את כלל המתחים הפנים-ישראליים לתוך מרחב מושגי אחד.

אם אכן כך הוא הדבר, אז אפשר לברר באיזה אופן דינמיקה פנים-לשונית הנוגעת למילה "מזרחיות" מהדהדת ומתהדהדת בדינמיקה הפנים-פוליטית, ועולה השאלה כיצד מילה זו משקפת את ההיסטוריות של המתחים הפנים-ישראליים. הרמנויטיקה זו של גילומי המילה "מזרחי" מזמינה דיון על היחס בין ההרמנויטי ההווי כפי שאנחנו בני הזמן הזה מנסים לברר, ובין זה ההיסטורי ומקורות המילה בו, שכביכול מצויים בעבר.

נראה אפוא שאי-אפשר לנהל דיון פוליטי על המזרחיות בלא לבחון את אופן המוגדרות של המזרחיות, יותר מאשר את תוכנה. ניסיוננו הוא לבחון את הלוגיקה העומדת מאחורי הגדרת המזרחיות כמרחב תרבותי-קהילתי ייחודי, כתנאי מקדים לבחינת ההשלכות הפוליטיות של אותה הגדרה, כפי שבא לידי ביטוי בתוך המטפיזיקה הפוליטית, למשל כפי שהיא מתגלמת במזרחיות הימנית, שנציג בולט שלה הוא אבישי בן-חיים.

כפי שנבקש להראות להלן, נוכחות זו של המסמן "מזרחיות" מצויה בתוך מעגליות זהותית-מיתית, ובמובן הלאקאניאני היא מהווה נקודת כפתור לתכנים השונים של גורמים שונים במרחבים הפוליטיים, התרבותיים והאקדמיים אבל גם האישיים והמשפחתיים, ובכלל זה שיחות סלון בין בני המשפחה ושיחת העצמית עם עצמיותה, בין שהיא מזרחית ובין שלא. לתוך עמימות מסומנת זו של המשמעות מוחדרים תכנים חברתיים, עמדות פוליטיות, צורות של הזדהות תרבותית ושל בחירה והצבעה. אולם נבקש להראות להלן שאי-אפשר להבחין בין מניפולציה לכוונה מכבדת, מתוך הבנתנו את המרחב האידיאולוגי המקיף-כול ככזה שרושם מחדש תמידית לאחור את משמעויות העבר של המסמנים, במקרה זה המסמן "מזרחי", ובכך מרחב זה מייצר את הסובייקטים שלו.

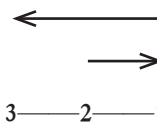
כדוגמה לכך נבין את הפרוצדורה האידיאולוגית שמשרתת את הימין הנתניהוי כלוגיקה טאוטולוגית הבנויה כמעגל סגור, על פי ניסוחו הדו-כיווני של בן-חיים: המזרחיות מוגדרת דרך הפריזמה של תמיכה בנתניהו, והתמיכה בנתניהו מוסכרת דרך הפריזמה של המזרחיות. באופן הזה הגדרת המזרחיות אינה הגדרה תוכנית אלא הגדרה מבנית: היא ממקמת שלא ביודעין את המזרחיות תחת המבניות הטאוטולוגית של היחס הדו-כיווני לנתניהו. זו אמנם טאוטולוגיה דו-כיוונית שמצמצמת את המזרחיות לממד אחד, ממד שיש לו תכלית אחת: בחירה בנתניהו. אבל למעשה פרוצדורה זו אינה שונה ממגמות אחרות שניסו להגדיר את המזרחיות, החל ברדוקציות הפוליטיות והחברתיות בשמאל האמנציפטורי וכלה ברדוקציות התרבותיות והפוסטקולוניאליות, שגם אם העניקו ממד תוכני להגדרת המזרחיות הן נותרו משועבדות למהלך המבני של הענקת משמעויות, שהן לעולם מיתיות,

פנטזמטיות וחלקיות. כך גם בהגדרה שלפנינו: גם אם נדמה שיש כאן הגדרה תוכנית שלפיה המזרחי כנציג האולטימטיבי של "ישראל השנייה" רואה בנתניהו את גואלו החדש, למעשה הגדרה זו היא מבנית בלבד, מכיוון שהיא אוזקת את המזרחיות למי שנתפס כנציג הפוליטי היחיד, ולכן עניינה הוא מיקומו של המסמן "מזרחי".

הנוכחות של המסמן, ולא משמעותו, מתגלמת בדיעה שלרבים מהישראלים יש תחושת בטן בדבר המזרחיות האותנטית כביכול, כשהשימוש במסמן הלשוני הוא הציר המרכזי בתחושה זו. הבה נתחיל אפוא מהסוף, שבו כבר יש קביעה לגבי המזרחיות. קביעה זו תשמש עוגן שממנו נלך אחורה. אבל זהו עוגן מסמני. כשאנחנו אומרים "יש מן המזרחיות" אנחנו קודם כול אומרים "יש מן המסמן 'מזרחי'", ואחרי כן מניחים את התכנים שלו. בכך אנו מניחים שלא בודיעין יחס בין "יש מזרחיות" כמסמן ובין "יש מן", שהוא תוצר של ניחוש התוכן של ה"יש מזרחיות". היחס הזה בין הקביעה המוחלטת לגבי המסמן והניחוש לגבי המסומן הוא המבניות אשר מאפשרת את ההתרוצצות הבריעברית שנתאר להלן במאמץ ניכר.

מכיוון שמדובר כאן באינטואיציה עכשווית, נקודת המבט היחידה שיכולה להסביר את המזרחיות היא כאמור זו העכשווית, של ההווה. כיאה לחשיבה־לאחור, אפשר להגיב לכך מנקודת המבט ההווית מהפריזמה התיאורטית של הבריעברד. כלומר, מתוך ההווית והאותנטיות שבמזרחיות יש לבחון את מתווה הזמן שמקופל בה, תחת ההבנה שקידם לאקאן לגבי המושג הפרוידיאני Nachträglichkeit (מילולית "מה שבא אחרי, באיחור") בהקשר לשלושת השלבים של הפנטזיה. אלה הם שלושת השלבים, עם הכוונה אלסטית לטובת הדיון הנוכחי:

1. אירוע (אולי) ממשי בלתי זכור בעבר הרחוק
2. אירוע זכור מהעבר ההווי או מההווה העברי המודע
3. הקיום ההווי

האירוע המשני 2 רושם עבור הקיום ההווי 3 את האירוע הממשי הראשוני 1 כאמיתי וכאירועי, אף שהוא פנטזמטי או נצבע באופן פנטזמטי לאור האירוע המשני 2 שאותו זוכר הקיום ההווי 3. וכך, במידה מסוימת, הסובייקט (החי את 3) בכבודו ובעצמו נולד מהמכל של 1 באופן רטרואקטיבי. זה נשמע מוזר, כי המכל הזה נולד מתוך התרחשות ש־3 חווה תחת ה־2 שלו ההווי. מכאן, הסובייקטיביות היא מרחב הפנטזמה הזוכר עבר שהוא הווי, ואף יותר הווי מההווה, בהיותו נתפס כמקורי או כראשוני. זה מלמדנו שהסובייקט מתכחש

למניפולציה העצמית של ההווי את הסובייקט, להיותו נגזרת של מצוקת ההווה, כאשר כל העבר אינו אלא סיפור הווי ולא גרעין הקיום. במובן הזה, הלא-מורדע שנדמה כתנועה מן העבר אל ההווה אינו אלא תנועה מן ההווה אל העבר, והחשיפה של המורדק אינה של גילוי העבר, אלא של גילוי ההווה לאור עבר שנרשם דרך ההווה. את ההכרה הזאת נביא לפתחה של המחשבה על הזהות או המיתולוגיה של הזהות, ובמיוחד על (מיתולוגיית) המזרחיות. אין בכוננתנו לטעון שאין מהמזרחים ושאין מהתופעה החברתית-תרבותית המזרחית. נבקש להצביע על מהויות אלו כמבטאות מבנה מיתולוגי, או כנובעות מתוך מבנה מיתולוגי, שמייצר כל הזמן אד הוק זהות רגעית מסוימת לעצמה. עבורנו זהות זו קשורה קשר הדוק להווייה של ההווה, לצרכים של ה־*hic et nunc*. אבל מנקודה זו, בהיותה כל כולה עשויה מחומר הגלם של המסמן, היא קוראת לאחור במבנה טופולוגי מסובך את מרחב הזהות כולו, תוך ריסוק האמיתות והשקרים ודיפוזיה שלהם מתוך הטחתם המתמדת אלה באלה. במעגל מיתי זה לכודים כולם, החל ב"אשכנזית" וב"מזרחית" וכלה באינטלקטואלים ובאנשי התרבות והחוקרים.

לפי הניסוח שיובא להלן, הזהות לכודה במבנה אונטולוגי, מבנה שאפשר להציגו כאותו מעגל מיתולוגי שבו ההווייה האנושית לכודה לרוב. מעגל מיתולוגי זה מלכיד (במובן של לכידות ושל מלכודת) כל פעילות אנושית, ותהא פעילות חלקית זו תופסת את עצמה כמתקדמת או כמשוחררת או כשמרנית או כריאקציונרית. במעגל זה ההווייה נרשמת תחת הרושם של מסמנים ריקים שאינם נושאים "באמת" איזושהי משמעות יציבה, אלא נרשמים בתוך מעגל מוזר וטופולוגי בין העבר להווה, כשמעגל זה משליך על מעגל מתקדם יותר, גם אם מדומיין לגמרי, של עבר-הווה-עתיד.

במעגל זה אירועים מהעבר נרשמים כמייסדים את הקיום של הסובייקט בהווה – של הסובייקט כמי שנושא את הכיתוב "מזרחי" או מייחס לאחרים מסמן זה. דומה שמילת המפתח כאן היא "נרשמים", כלומר אירוע נרשם כאירוע כאשר הוא נחקק מסיבות שונות, ולעיתים קרובות בלתי ידועות, בבשר הנפש. רישומו בסובייקט מתקיים ככל הנראה בדיעבר, לא מן העבר להווה אלא מן ההווה או מעבר קרוב לעבר רחוק יותר. הרישום מבטל את השאלה "היה או לא היה", כלומר השאלה אם האירוע התקיים "באמת" או לא אינה ממין העניין, שכן רישומו המסוים של האירוע בהיסטוריה של הסובייקט – רישום המייסד לסובייקט היסטוריה – הוא שמכונן את האירוע כעובדה נפשית שהיא בה בעת אונטולוגית, כסובייקטיביות אונטולוגית. הרישום חוצה את הדיכוטומיה שמבחינה בין אובייקטיביות לסובייקטיביות ובין אונטולוגיה להכרה: הוא מכונן עובדה נפשית. הפלא של תנועת הבדיעבר הוא שבניגוד לקומון סנס, אין שום עבר אובייקטיבי שעומד מאחורי ההווה. העבר נוסף רטרואקטיבית מההווה ככזה שמייסד את ההווה. כלומר ההווה, שנוסד כביכול על ידי העבר, מייסד למעשה את העבר להיות המייסד שלו עצמו, של ההווה.

ובכן, אם נחזור למעגל המיתי שבו לכודים כולנו, אזי המסמן הריק של המשמעות ושל הזהות הוא נקודת הפתיחה של ההווה ההווי שדרכו אנחנו קוראים לאחור באופן רטרואקטיבי את העבר. כאמור, אין זה רק עניין אפיסטמולוגי של אופן הסתכלות על

העבר, אלא באמת כינון של העבר מחדש באופן שרושם את ההווה שלנו. וכך ההווה רושם את העבר שרושם את ההווה שלנו: יוצא שההווה רושם את עצמו בהתאם לאיזה אינטרס, לרוב חומרי או יוקרתי או קשור לרצון לעוצמה. משמע אין זו פעולה שקרית פשוטה, אלא פעולה שמייצרת היסטוריה וזהות וודאות. אין מדובר בהונאה גרידא.

מקור המזרחיות נרשם ככזה רק בדיעבד, דרך התנועה לאחור של המזרחיות מהגילומים העכשוויים שלה הרושמים את ההיסטוריה שלה לאחור. כלומר, כאן 2 אינו אירוע בעבר אלא היבטים של העכשווי. ואם נתבונן בהיסטוריה ברורס, כמו מלאך ההיסטוריה של ולטר בנימין, נמצא שני "מקורות" עיקריים שאינם מצויים בעבר באופן ראשוני-נקי אלא קודם כול בהווה, כחיוניות תוססת, כאשר ההווה מייצר את המקור באופן רטרואקטיבי.

ה"מקור" האחד הוא הערביות בתוך קפל התכשורת ההזדהות. קרי, להרגיש פנימית ערבי ולחיות תרבותית כערבי, אבל לשנוא חיצונית את הערבי כדי לבדל עצמי מהאויב של הציונות וכדי לחזק את מעמדי תוך אי-הנחת ורגש הנחיתות ההזדהותי במרחב הציוני-אשכנזי. לפי מבנה זה, אין טענתנו שה"ערביות" שבכסיס המזרחיות היא הצתה מאוחרת, התוודעות בדיעבד, רקונסטרוקציה יותר מאשר ריאליה היסטורית, וגם לא שההתכשורת לערביות היא שחזור מאוחר של אמת היסטורית מוצקה, גם אם מוכחשת, שיש לחשוף אותה במלואה. הכוונה היא לכך שההווה רושם את העבר של הערביות, ממש בורא את העבר, וזה בורא עכשיו את ההווה. אבל גם אז התוכנית הזאת כתובה כולה בתוך ההווה. ההתכשורת אין פירושה שזו עמדה שקרית או חסרת ערך. היא הוויה קיומית אמיתית, שבה מתבצע רישום לוגיקת abjection, כאשר ה-*abject* הבזוי (ערבי), הפנימי-חיצוני (יהודי-ערבי), נרשם כחיצוני לגמרי כדי לשמר את ה"פנימי" (יהודי, או יהודי מזרחי שהוא יהודי-ערבי מינוס הערבי). ההתכשורת ההזדהותית עם הערבי היא המקור. על כן יש מן המזרחיות בעצם מקור הווי זה. והווי זה רושם לאחור את ההיסטוריה של היהודים עם הערבים. כאן עוגן האידיאולוגיה.

ה"מקור" השני הוא המרחב הבית-כנסתי שבו רבים מיוצאי ארצות האסלאם גיבשו יחד מרחב דתי שמוכן היום כמסורתי, כמרחב פיזי שהוא מעין מועדון חברים המגבש תחושת קהילתיות, שכנות, שותפות ידע ומנטליות. המקור ההווי הזה משמעותי עוד יותר, מכיוון שאינו מוכחש וגם משום שהוא כולל יהודים נוספים שלא בהכרח באו מהמרחב הערבי, כמו יוצאי איראן או הודו. גם כאן, אף שהכאוס המתגבש הבית-כנסתי כבר איבד את מקורותיו השונים בקהילות השונות, האם יש טעם לשחזר מקור מהעבר כאשר ההוויה ההווית בלבד רושמת את ההיסטוריה? או שיש טעם, אבל צריך להבין שזהו שחזור שהוא גם כינון – ולא רק מציאה וחשיפה?

ההוויה ההווית היא מקור בלתי ניתן להכחשה: יש מן המסורתיות. ואת החרדיות הש"סניקית, שגם כותב מילים אלו ראה בה עד לא מזמן אויבת של המסורתיות המזרחית, אפשר במידה מסוימת להבין בהקשר התיאורטי הנוכחי פְּזו שהמציאה לאחור את המסורתיות כעמדה דתית מתונה ולא חרדית או אפילו קונטרה אשכנזית (דרך הנוסחה התיאור-פוליטית

של "להחזיר עטרה ליושנה"). אין להמעית בערך המקור והאותנטיות של תופעת המסורתיות. הסובייקט המסורתי חווה את המסורתיות כאותנטית וכראשונה, גם אם אינה אותנטית אלא מיוסדת בטופולוגיה מסובכת של יחסי כינון עבר-הווה.

יתר על כן, מקור כפול של התכחות הזדהותית עם הערביות והמסורתיות המזרחית זוכה, במיוחד לאחרונה, לארגון הווי פוליטי. האם הרדוקציה הפוליטית הזאת היא רדוקציה חונקת? או האם תחת ההסבר הנוכחי היא רושמת את המזרחיות באופן דומה לרישומים אחרים שלה? האם בעוד את ההווי המקורי הקודם יכולנו לזהות כאמיתי מבחינת ההווי שבו, עתה יש תרגום חד-צדדי של ההווי הזה לתוך המרחב הפוליטי-מפלגתי? אפשר לטעון שרדוקציה זו מעצבת את המזרחיות כתומכת בנתניהו ושהליכוד מייצר את המזרחיות מחדש ומעוות את המקורות ההוויים שלה, על מאפייניהם הייחודיים, כגון תפילה, מזון או מגורים. אולם הטופולוגיה שאנו מציגים אינה מאפשרת מענה פשוט לאניגמה זו של אידיאולוגיית הזהות, מכיוון שהזהות המזרחית מעוותת כביכול מעצם הגדרתה.

מאז עליית הליכוד לשלטון נעשתה הרדוקציה של המזרחיות לקונספציה פוליטית אתנר-לאומית, שאמנם יש לה מגובשות הוויית אבל היא אינה הכרחית מבחינת ההווי החוץ-פוליטית. האם זהו שקר או אמת? או שהאמת של העמימות מסבירה התהוות פוליטית זו? כיצד נסביר בכל זאת את האופן שבו הליכודניקיות הזאת אינה מקור הווי, אלא רק מניפולטיבי? האם מקור הווי צריך להתייחס בכל זאת למקור כלשהו בעבר, גם אם הוא עבר של טרנספורמציה פנטזמטית? גם אצל פרויד אין פירושו של דבר שהאירוע הראשוני הפנטזמטי 2 אינו בעל מקור באירוע ממשי 1. היה דבר מה, אבל הוא נרשם (מחדש).

האם לפוליטיזציה וללאומניזציה של המזרחיות והמסורתיות בעשורים האחרונים, המשרתות גורמים מסוימים בימין הלאומני (או הפסאודו-לאומני מבית המדרש של נתניהו), אין דבר וחצי דבר עם המקורות ההוויים הפנטזמטיים של המזרחיות, של ה"יש מן המזרחיות"? או שיש להן נגיעה למקורות אלו מעצם העובדה שהגורמים הימניים האלה שותפים לייסוד המתמיד של הזהות בעבר המומצא מחדש שלה ובהווה שלה, שמביט בעבר ואף בעתיד – משמע יש להם משהו עם המזרחיות (וכאן אולי אנו נפרדים מהעמדה של השמאל המזרחי, שטוען שהמזרחיות היא במהותה – או מתוקף ההיסטוריה שלה – מתונה, מפויסת, מחברת בין היהדות לאסלאם, ולא מפרידה ואלימה כמו ההווי והמחשבה האירופיות)?

ומה באשר לדיכוי הממסדי של המזרחים? האם לא היה כל דיכוי ואין עדיין דיכוי של המזרחים?

יש להכיר בכך שטופולוגית, עוברת הדיכוי אינה נפרדת מהזיהוי של הדיכוי כלפי המסמן של המזרחיות, כלומר מדובר בהמצאת הדיכוי רטרואקטיבית, כמולבש על ידי גורם הנתפס כאחיד ומונוליתי ומכוון במסגרת נרטיב ברור כמו המדינה או האשכנזים או אדון כזה או אחר ביחס למזרחי כגורם מונוליתי, כפי שהוא מעוצב בהווה. והווה זה מעצב את

העבר כדיכוי ואת האדון כמדכא באופן שמעצב בחזרה את המזרחי בהווה. אך העובדה שהזהות המזרחית מכוננת רטרואקטיבית אין משמעה שהדיכוי לא התקיים. אם נשוב ללוגיקת הרישום, הדיכוי התקיים מכיוון שהוא נרשם, ולא רק בחוויותיהם של יחידים אלא כפנטזמה חברתית שמעבר לקטגוריות האמת והשקר, המציאות והברדיה; פנטזמה אונטולוגית, אם אפשר לומר כך, שהיא חלק מן הזהות המזרחית. נוסף על כך, למומנט הטראומה חשיבות מיוחדת בדינמיקה של הבדיעבד כייצור מתמיד של תחושת קורבנות על סמך הווה עִבְרִי שמייצר את ההווה ההווי ומשם את העבר. יתר על כן, ממד הקורבנות או הטראומה אינו יכול לאפיין את המהות המתעצבת של המזרחיות, מכיוון שאלה הם היבטים היסטוריים, או היבטים שמכוננים כהיסטוריים, אשר יכולים לאפיין כל קהילה באשר היא. משמע, הקורבנות או החולשה או הדיכוי אינם ממאפייני המזרחי, אבל הם ממקמים אותו היטב כגורם מתווך בין שלל הגורמים הישראליים לאור העובדה שהישראליות בנויה מרצף של זהויות שכל אחת מבססת את עצמה על היותה קורבן באופן כזה או אחר. הקורבנות היא נכס או כלי נשק בתוך מאבק הכוחות הפנים-ישראלי. העמדה הקורבנית אינה מאפיינת את הזהות במהותה, אך היא משמשת גורם מעצב או מחזק בתוך הדינמיקה הסבוכה שבין הקורבנות להוויה הדמוקרטית, בשעה שמטרתה המוצהרת של הדמוקרטיה הליברלית היא להגן על מיעוטים מוחלשים שאותם היא לעיתים קרובות מדירה בפועל.

גם אם הדיכוי עצמו מוחשי, וכך גם היבטים הנלווים אליו כגון פריפריאליות גיאוגרפית ותרבותית, אי־אפשר לנתק את התארגנותם תחת נקודת המבט ההווית. אם נחזור לעמדה הפרוידיאנית לגבי הטראומה, ייתכן שאירוע מכונן נצרב אצל הסובייקט, אלא שמראשיתו הוא נצרב כמכונן במרחב פנטזמטי. זיכרון האירוע מתקיים מתוך המרחב הפנטזמטי של ההווה או של אירוע נוסף, מאוחר פחות, אשר רושם לאחור את האירוע כטראומטי. באופן זה מיתוס המזרחיות ונופך הטראומה הנלווה לו יכול להכיל את אלה המכונים כיום "מזרחים", בין שדוכאו בעבר על ידי הממסד, בין שלא דוכאו ובין שבעבר לא היו ערים לדיכוי אולם כיום הם רושמים אותו לאחור וחווים אותו בדיעבד. ושוב, הדיכוי, ההסללה והאפליה, שאכן התקיימו ושעודם קיימים, הופעלו כלפי אזרחים שונים מקהילות שונות, ולא בהכרח תחת מתח דיאלקטי בין אדון מובחן לעבד מובחן. כאן נכנס ההיבט הנרקסיסטי וההווי של המיתולוגיה או של הפנטזיה. הדיכוי הזה נעשה נגדי כמזרחי בהווה וכמזרחי בעבר. אני רואה את עצמי בעבר לא סתם מדוכא אלא מדוכא כמזרחי. הזיהוי הזה צובע לאחור את העבר ומייסד את הזהות המונוליתית שלי תחת המסמן של המזרחי. זהו מעגל קסמים זהותי שמחזק עוד ועוד את זהותי כמזרחי דווקא בעידן שבו הזהות הקהילתית הייתה אמורה להתפורר מסיבות כלכליות, תרבותיות, פוליטיות, משפחתיות ועוד.

היה אפשר לטעון שהפוליטיזציה ההווית של המזרחיות נובעת מאסטרטגיה שנוטלת סממנים המאפיינים את הקיום היומיומי של המזוהים כמזרחים – המטבח, השפה, מרחב המגורים, הזיכרונות, התפילה – ומחוללת בהם מניפולציה שמדגישה, מחזקת ואף מעוותת סממנים כאלה ואחרים ואוחזת בהם תחת המסמן "מזרחי". בהקשר זה אפשר אולי לדבר על ניכור במובנה המרקסיסטי של המילה או על הרחקת העצמי מעצמיותו, Entfremdung, כזרות למצב האנושי הבסיסי ביותר, Gattungswesen, המוביל למניפולציה אידיאולוגית ולניצול פוליטי של קבוצה חברתית כזו או אחרת. בכך הניכור הפוליטי-עצמי אינו מאפשר עוד את הדיאלקטיקה בין ההווי לעברי שהוא התוכן החי של המושג, ולמעשה באופן זה הוא ממית מבפנים את המילה "מזרחי". האם נותרנו עם מילה שיש לה חיות חיצונית בלבד ופנימיות מתה או מומתת?

ולפי גישה זו, המוות הפנימי הזה מאפשר את המשך הדיכוי הכלכלי והתרבותי של המזרחים והמזרחיות, גם אם נדמה שהמזרחיות הזאת ניצחה את התרבות הישראלית ורווחת בכל פינה. המרחב הישראלי אימץ את סממני המזרחיות, עם או בלי מירכאות, והטמיע אותם בתוכו, מהקבב ועד המוזיקה המזרח-תיכונית – הם אותו חלק תרבותי שכבר איננו מזרחי באופן בלעדי. מכאן אפשר אולי לטעון שמה שנותר מזרחי באופן בלעדי נמחק וטוהר מבפנים והפך מרחב תמרון פוליטי לצורכי אוכלוסיות אחרות, כגון בעלי ההון מחד גיסא והמתנחלים מאידך גיסא.

כך אפשר להתבונן גם בשאלת תמיכת המזרחים בנתניהו: הרחק מן השאלה הסוציולוגית אם אכן רוב המזרחים תומכים בנתניהו, יש לתהות על עצם השאלה, כלומר על עצם הקישור בין מזרחים ובין התמיכה בנתניהו. קישור זה מחולל פלונטר פוליטי שאי-אפשר לחמוק ממנו בקלות, כאשר הוא רושם לאחור את המזרחיות כתמיכה רטרואקטיבית בנתניהו, בעוד העבר מחזק את הזהות המזרחית ההווית כתומכת בנתניהו.

מנקודת המבט של הממשי, יש רגע שבו נראה שכל המסמנים ריקים, וככאלה הם נרשמים מחדש על ידי כל הקבוצות גם יחד: דמוקרטיה, יהדות, ישראליות, מזרחיות. למסמן "מזרחיות" יש כאן עודפות ולא עדיפות אונטולוגית: הוא מסמן-על שלוכד את כל רשת המסמנים האחרים, מכיוון שהוא לוכד יחד את כל הכשלים של ההווי הישראלית. נחרד עוד עניין זה בהצבעה על המיוחד במסמן מזרחי:

א. ההקשר של הדיכוי והטראומה מבטא את המסמן "מזרחי" כמסמן את המורחק או את הנשלט תחת סדר האדון, כך שזהו עיסוקו המתמיד של האדון ביחס לעבד (כך למשל המסמן "מזרחי", גם בגלגוליו הקודמים, נושא בהקשר הפנים-ישראלי מטען שלילי או מזלזל, כפי שהיה בגלגול הקודם שלו כלפי האוסטיוודן, יהודי מזרח אירופה).

ב. המושג שנוי במחלוקת ומצריך התדיינות מתמדת על עצם נכונותו ההיסטורית ועל עצם הרלוונטיות שלו לשיח הפוליטי, בתסיסה וויכוחית שדווקא מבליטה, גם מעצם קיומה, את הנוכחות ואת הרלוונטיות של המסמניות הזאת לשדה הפוליטי.

לאור העובדה שהמסמן הזה ממלא את שני התנאים, אנחנו יכולים להניח שאין מדובר בתוכן פוזיטיבי למושג ולהוויה התרבותית-חברתית שמושג זה מתיימר לתאר ושנאשים רבים נושאים על עצמם כעול או כתכשיט. כפי שהראינו לעיל, אין זה תוכן מושגי אלא נוכחות מסמנית, של עצם הצליל "מזרחי". רצף המשמעויות מגיע מהווה המטעין את המונח והופך אותו למושג, מייצר בחזרה את משמעויות העבר ומאותו עבר חוזר אל ההווה ואז ממלא אותו בתוכן שנדמה כפוזיטיבי. מעגל קסמים זה מעניק למסמן הריק חיות ונוכחות כמו-אמיתיים.

מבלי לצרד במגמה פוליטית זו או אחרת, אפשר לראות בטענתו של בן-חיים דוגמה למהלך זה של רצוא ושוב, שבו המסמן מוטען בהווה במשמעויות הרושמות אותו לאחור באופן המייסד שוב את הזהות ההווית וכן הלאה. בן-חיים תופס את המזרחים כקולקטיב יהודי מסורתי של עולי ארצות האסלאם שהמנטליות שלו אינה מותאמת לגמרי להיגיון הרציונלי המערבי, אף על פי שהמזרחים משתתפים בפרויקט המערבי והישראלי והציוני של שחרור. אולם אותם מזרחים סבלו וסובלים מדיכוי ומאפליה של הקולקטיב האשכנזי, שלא אפשר להם לממש את שאיפותיהם המקצועיות, העצמיות, ההתיישבותיות והתרבותיות. מזרחים שמנסים לפרוץ את גבולות המרחב שסומן להם מראש סובלים במיוחד מאלימות לגלית "אשכנזית", "רציונלית" או בירוקרטית המבקשת לחסום אותם. אלימות לגלית זו יכולה להתממש כנגד נציגים מזרחיים אותנטיים, או כפי שבן-חיים מצהיר שלמד מגרמשי ומממשיכיו, כנגד המנהיג הפופוליסט – נתניהו – שהנציגים המזרחים משתמשים בו כדי לנגח את האליטה האשכנזית המדכאת. כך, כאשר נתניהו משמש אמצעי לפרויקט השחרור המזרחי, בן-חיים רושם מחדש את המזרחיות בפוליטיקה הישראלית.

תקוותנו היא שהמאמץ התיאורטי במסה זו מחלץ אותנו במקצת מן המבוכה הקשורה לקושי לסרב לפיתוי להציב עמדה ביקורתית. אולי עתה אפשר למקם את העמדה של הימין הנתניהוי, בלא להצדיקה, בתוך המיתולוגיזציה הרחבה של המזרחיות ושל כל זהות באשר היא. במיקום כזה אין לראות ניהיליזציה של המרחב הפוליטי, אלא העמקת יתר של הקושי להתמודד עם הפלונטר שבין זהות לפוליטי.

ובעניין הפיתוי להציב עמדה ביקורתית כלפי הימין המזרחי: קולות מסוימים באוונגרד האינטליגנציה המזרחית מהכיוון השמאלי מנסים לחלץ את המזרחיות מרטוריקה זו שנתפסת כנצלנית, לפעמים מתוך ערנות ולפעמים מתוך הכחשה שאוונגרד זה הוא בעצמו פועל יוצא של אותה דינמיקה אידיאולוגית של הרטרואקטיביות. דינמיקה זו נושאת גם במקרה זה את

מומנט השחרור, אך היא עצמה אינה מצליחה לשחרר את עצמה ממעגליות המיתולוגיה שמייסדת את עצמה. גם פוליטיקת השחרור המזרחית איננה מנותקת מן ההנחות ומן ההבניות הפנטזמטיות שבעטיין ושמטוכן היא מוגדרת, שוב באופן פנטזמטי, כפוליטיקת שחרור.

למעשה, אותו אוונגרד מזרחי אינו מצליח לזהות שהוא בין היתר גם האובייקט בה"א הידיעה של אותה מיתולוגיה רטרואקטיבית, תוצר הדינמיקה הזאת החושב את המזרחיות כמרחב של שחרור. עצם מחשבת השחרור הזאת היא תוצר של הדינמיקה האידיאולוגית אשר מטרתה לייצר את התודעה המספרת לעצמה את סיפור המזרחיות כמקור עֲבָרִי שסבל בעבר תחת אירוע מוחשי של מעברות, וסובל בהווה תחת מה שמכונה "ישראל הראשונה" ואינו נתון למניפולציה או לרישום דרך ההווי. כלומר, האינטלקטואל המזרחי הוא הוא ההמצאה של אותה מגמה, המצאה שאינה יכולה לצאת נגד עצמה. בניסוח אחר, האינטלקטואל המזרחי השואף לשחרור מגלם את עצם המבנה של ה־Nachträglichkeit, אלא אם כן יכיר בעובדה מאיימת זו.

על כן אפשר להציע לאלו שמבקשים מזרחיות אותנטית את הנוסחה האפורית הבאה: מכיוון שהמזרחיות היא זהות מומצאת, במיוחד על ידי האליטה והמדינה, אזי אלו שמאמצים אותה כפשוטה, כתוצר מבטו של האחר עליהם, דווקא אינם אותנטיים עם מזרחיותם מבחינה מבנית. לעומתם, אלה שמצויים במרחק אירוני מאותה מזרחיות, בניכור קל שמפרשים אותו כהשתכנזות, בהכרתם את המומצאות של המזרחים ועם הפרש קל מהמזרחיות עצמה, הם לאו דווקא אותנטיים יותר אבל אולי הם משקרים לעצמם פחות ביחס למזרחיותם.

המזרחיות המשתכנזת היא זהות מיתית בדיוק כמו שאר הזהויות המיתיות, אך היא רושמת לאחור גם את מיתוס המזרחיות וגם את מיתוס האשכנזיות באופן שמייצר לולאת חיבור שיש לה פוטנציאל שחרור, משום שהיא מצביעה על המבניות האימננטיות לזהות המזרחית עצמה. על כן אפשר להציע שהמשתכנזת המזרחית היא דווקא המזרחית האותנטית במובן המלא, כי היא שלמה עם עצם יחסה המבני לעצמה, ואילו המזרחי שכביכול הוא נקי מהשתכנזות (שגם היא כמובן מומצאת כשלעצמה) הוא במצב של ניכור מתמיד עם עצמיותו במובן המבני. המזרחי המספר לעצמו את אותנטיותו מתכחש לרגע הייסוד העֲבָרִיהווי או ההווי־עֲבָרִי המתמיד של זהותו.

מבחינה זו, המזרחי האחרון אינו כבול לסופיות טלאולוגית אלא לנקודה אירונית וחיצונית-פנימית שקוראת לאחור את שרשור המזרחיות, בקריאה שיש בה ממבטו של האחר בו. האחרון שיש בו מהאחר.

המזרחי ה(אחר)ון.

המחלקה לתרבות חזותית וחומרית והתוכנית לתואר שני במדיניות ותיאוריה של האמנויות, בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב